

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір, синонімія, стилістика— К., 1982.
2. Кунець І.І. Прикметники з суфіксом -ний у давньоруській і в українській мовах // Питання слов'янського мовознавства, №7-8, Львів, 1963.
3. Семиряк В.Д. Шляхи виникнення іменникових словотворчих варіантів // Мовознавство, 1971, №8.
4. Словник української мови.—Т.І-11.—К., 1970-1980.
5. Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979.
6. Український правопис. - К., 1993.
7. Цыганенко Г.П. Словарь служебных морфем русского языка. — К., 1982.
8. Чабаненко В.А. Дериваційна варіантність слова і мовна експресія // Дослідження з словотвору та лексикології. - К.,1985,

Галина Дідук

ІМЕННИКОВІ СЛОВОТВОРЧІ КОМПОНЕНТИ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Крім словотвірних категорій іменника, що зумовлюються його відповідною семантико-синтаксичною позицією у структурі речення; виділяється другий тип словотвірних категорій, які визначаються характером значення супровідного предиката базового словосполучення, що згортається в реальне іменникове слово в будь-якій позиції речення. Ці словосполучення розглядаються як дво-членна одиниця, нерозкладний синтаксичний елемент, що є перехідною структурою між словосполученням і словом [2, 147]. Опорна субстантивна одиниця таких словосполучень перебирає на себе роль кореневої морфемі іменникового деривата, тоді як значення залежної одиниці, вираженої здебільшого прикметником з квантитативним значенням, реалізують словотворчі суфікси і зрідка - словотворчі префікси, як складові частини слова (Надалі називатимемо їх компонентами - Г.Д.). Категоризація кількісного значення супровідного предиката за допомогою словотворчих засобів (компонентів), що відбувається при згортанні базового словосполучення в іменниковий дериват, дає підстави виділити словотвірну категорію іменника, яка залежно від квантитативного (кількісного) значення супровідного предиката членується на словотвірні підкатегорії емоційно-оцінного значення збільшеності (аугментативності), зменшеності (демініутивності), збірності та одиничності.

Словотвірна підкатегорія збільшеності іменників визначається значенням збільшеної величини супровідного предиката типу **великий**, яке категоризується словотворчими суфіксами - компонентами - *иц* -, *ись* -, *угон* -, *уг*-, *ур*-, *аг*-, *ак* -, *ар*- та інші. Більшість із них, крім кількісного значення - вказівки на об'єктивну, переважно негативну або різко негативну, оцінку мовцем кого -, чого-небудь, порів.: *великий кіт* -> *котиче*, *котисько*, *котяра*; *великий вітер* -> *вітрище*, *вітриган*; *великий собака* -> *собацюга*, *собацюра*; *великий вовк* -> *вовчище*, *вовчисько*, *вовцюган*, *вовцюга*, *вовчак*, *вовчара*. Функціональний синкретизм цих емоційно-оцінних словотворчих суфіксів спричинився до виділення в українській морфеміці окремого функціонально-семантичного поля збільшеності - експресивності [1, 95-97].

Словотвірна підкатегорія зменшеності іменників мотивується значенням супровідного предиката **малий** базових словосполучень, що конкретизується як реальна зменшеність об'єктів позамовної дійсності. Воно невіддільне від значення пестливості, що є позитивною суб'єктивною оцінкою мовцем цих об'єктів. Значення зменшеності - пестливості втілює значно більша кількість словотворчих суфіксів, ніж попереднє значення збільшеності - згрублості, зневаги. Серед них досліджені продуктивні суфікси іменників чоловічого роду -*ок*-, *-ик*-, *-ець*-, *-к*- (пор.: *малий віз* -> *візок*, *малий кухоль* -> *кухлик*; *малий камінь* -> *камінець*; *малий бутон* -> *бутончик*; *малий Максим* -> *Максимко*), жіночого роду *-к*-, *-оньк/-еньк-*, *-очк/-ечк-*, (пор.: *мала хмара* -> *хмарка*, *хмарина*, *хмаринка*, *хмаронька*, *хмарочка*; *мала буква* -> *буковка*, *буквочка*), середнього роду *-ц*-, *-к*-, *-очк* -/ *-ечк*-, *-оньк* -/ *-еньк-*, *-ачк*- (пор.: *мале дерево* -> *деревце*; *мале вухо* -> *вушко*, *вушенько*, *вушечко*; *мале озеро* -> *озерце*, *озеречко*; *мале волосся* -> *волоссячко*). Деякі суфікси-компоненти словотвірних підкатегорій збільшеності та зменшеності у контексті іменникових основ відповідного лексичного наповнення, зокрема тих, що є назвами неістот, абстрак-

тних та збірних понять тощо, повністю нейтралізують своє основне кількісне значення і залишаються лише виразниками експресивних значень, наприклад: *дівчисько, хлопчисько, чоботисько, вітрисько; дідуган, молодчага, хлоп'яга, холоднюка, зимонька, порадонька, доленька, літечко, щастячко, вітаннячко* та інші [3, 27].

Низка словотворчих суфіксів-компонентів іменників спеціалізується тільки на вираженні емоційно-експресивних значень. Так, зокрема, суфікси *-н' --, -ус', -ц'~* надають похідним іменникам лише значення пестливості, наприклад: *татунь, татусь, дідунь, дідусь, матуся, матуня, мамця, бабуня, бабуся, бабуця, Настуня, Настуся*. Їх здебільшого зараховують до словотвірних і підкатегорій збільшеності та зменшеності, зауважуючи, що вони виявляють тенденцію до нейтралізації кількісного значення і посилення натомість експресивного значення.

Зважаючи на їх основну функцію - надавати емоційно-експресивного забарвлення дериватам, логічніше було б об'єднати такі словотворчі суфікси як окремі словотворчі компоненти експресивності. К.Г. Городенська виділяє їх в окрему словотвірну підкатегорію [3, 27].

З дещо меншою експресивною насаженістю є словотвірна підкатегорія збірності іменників, яка ґрунтується на квантитативному значенні супровідних предикатів (типу *багато, сукупність*) базових словосполучень, яке репрезентують багато суфіксів збірності, що розподіляються між певними лексико-семантичними групами твірних основ іменників, зокрема, суфікс *-ств-* поєднується тільки з назвами осіб, наприклад: *студентство, панство, духовенство* і інші; суфікс *-н-* - з назвами істот взагалі, наприклад *багато комарів* → *комарня*; суфікс *-іан-* - з іменниками - власними назвами, транспонує їх до розряду загальних, збірних (пор. *сукупність творів літератури й мистецтва про Шевченка, усі видання творів Шевченка-^ шевченкіана*), *-аж-* - з іменниками - назвами одиниць виміру та ваги, наприклад: *літраж, метраж, фактаж*; *-арій-* - з іменниками - назвами конкретних предметів, наприклад: *планетарій, інструментарій, гербарій, дельфінарій*.

У подальшому нашому дослідженні зазначимо, що словотвірна підкатегорія одиничності спирається на відповідне квантитативне значення супровідного предиката базового словосполучення, основним формальним представником якого виступає суфікс-компонент *-ин-* із середньою фазою насиченості, наприклад: *одне зерно гороху* → *горошина*; *один п'ід моркви* → *морквина*. Менш уживаний суфікс-компонент *-к-* реалізує значення одиничності з відтінком здрібніло-пестливого забарвлення, наприклад: *одна пір 'іна* → *пір 'інка*; *одна піцина* → *піцинка*; *одна жарина* → *жаринка*.

Таким чином, основною умовою виділення словотвірних груп емосем* [авт. - Г.Д.] іменника є їх значення як одиниць семантико-синтаксичної структури речення, яке реалізується відповідними словотворчими емосемами-компонентами в процесі трансформації базової (денотативної) синтаксичної одиниці в реальний іменник, що й було продемонстровано у нашому дослідженні.

Вважаємо, що дану проблему потрібно вивчати на практичних заняттях із словотвору для поглиблення знань студентів філологічного факультету з курсу сучасної української мови.

*Емосеми — (авт.Г.Д.) — семи, компоненти, складові, що створюють емоційно-експресивну насаженість слова.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. — К., 1987. — С.95-97.
2. Вихованець І.Р. Частки мови в семантико-граматичному аспекті. — К., 1988. — С. 147.
3. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника)// Мовознавство, 1994.—№6.
4. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника)// Мовознавство, 1994.—№4.—С.27.